

УДК 821.161.2-1.09"18"Т.Шевченко :7.04.035.7

Василь СЕМЕНЮК

ПОЕМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «СОН»: СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ТЛО, ФОРМУВАННЯ НОВОЇ АВТОРСЬКОЇ ТВОРЧОЇ ПАРАДИГМИ

Розглядаються соціокультурні передумови появи поеми Т. Шевченка «Сон» та роль зазначеного твору у встановленні нових векторів творчого розвитку митця. Зокрема, вагомої уваги надано визначенню особливостей композиційної структури поеми, встановленню ремінісценцій класичних та актуальних творів світової і української літератури й художньої культури в цілому. Проаналізовано специфіку суб'єктивних та об'єктивних факторів, що стали базовими для формування символіки як окремих мотивів, так і особливостей структурування сюжетів у тексті. Виявлено особливості етико-естетичного трактування основних персоналій поеми «Сон» та суспільно-політичний вимір текстової частини поеми і фактори, що зумовили появу зазначених мотивів. Також розглянуто семантику образних структур поеми та їхній взаємозв'язок з актуальними творчими пошуками Т. Шевченка у зазначений період. Визначено, які саме наслідки для подальшого розвитку творчих стратегій Т. Шевченка мали сформовані символи та композиційні підходи.

Ключові слова: поема, композиція, символіка образів, творчі пошуки, ремінісценції.

© В. СЕМЕНЮК, 2017

В історії літератури відомі неодноразові випадки, коли створення певного твору призводило до радикальних змін у житті автора. Серед таких, доволі знакових епізодів, особливої вагомості набула історія створення Тарасом Шевченком поеми «Сон», яка у текстологічній площині актуалізувала нові образно-тематичні виміри, а у біографії самого автора стала передумовою до змін формування вектору становлення поета. Зауважимо, що саме цей твір став етапним для Т. Шевченка у багатьох сенсах, зокрема з точки зору тематичного наповнення саме поема «Сон» передбачала включення мотивів політичного характеру, потрактованих у гостросатиричному руслі.

Аналіз останніх публікацій. Передусім наголосимо, що фактично зазначена проблематика аналізувалась у філософському та філологічному аспектах, у той час як культурологічний та образотворчий компонент — як джерела ремінісценцій, формування композиційних та символічних аспектів — аналізувався фрагментарно. Серед вагомих досліджень зазначеного характеру варто виокремити дослідження проблематики оніричного простору поеми «Сон» і окремих факторів впливу фольклорної складової, здійснене Д. Андцибором [2]. Зокрема, автор наголошує, що задля комплексного дослідження передумов появи поеми доцільно звернутись до психоаналітичної інтерпретації та міфокритики, як засобів встановлення символіки як окремих мотивів, так і композиційних структур. Вагомо, що автор встановив різну увагу Тараса Шевченка до введення у текст образів інфернального характеру, що зумовило превалювання негативного наративу. Окрім того, важливо, що цей аспект міг стати визначальним при формуванні трактування тексту, як деструктивного для актуальної для того періоду суспільно-політичної формації.

Суголосні висновки у своєму дослідженні зробила також І. Бойцун [3], яка стверджує, що структура образів у поемі свідомо побудована на застосуванні антитез, серед яких є рай і пекло. Відзначимо, що образи останнього також виразно перегукуються з іншою антитезою люди — влада, де представники управлінських органів та імператорської сім'ї постають виразно інфернальними персонажами.

Увага до сатиричного компоненту є превалювальною у статті М. Кашуби, але, разом з тим, авторка зазначає, що «Картини «Сну» нагадують подорож поета по пеклу, а підзаголовок «комедія» підсилює сатиричну іронію й гостроту» [4]. Окрім того, дослідниця вказує, що базовим «філософським узагальненням глибоких і страшних невилковних виразок самодержав-

ного суспільства, де найреальнішою є картина «генерального мордобиття». Разом з тим, автор вказує, що оповідач є тотожним автору, хоча І. Бойцун обґрунтовує іншу концепцію [3]. Такий підхід зумовлює різний характер трактування символіки, адже у випадку, коли більш точним є визначення І. Бойцун, мова йде про «візії-марення», де розкриваються передусім пласти підсвідомого характеру.

У свою чергу Н. Кривда стверджує, що поема зорієнтована на нівелювання візуалізаційного фактору: «Сон у поета візія, яка існує в переказі, тому виступає перш за все як текст у семіотичній термінології. Сон — видовище, процес, подія, розіграна та передана, інтерпретована засобами тексту. Сон лише виглядає як картина, об'єкт, насправді він є текстом» [5]. Зазначимо, що з таким трактуванням складно вповні погодитись, адже специфіка творчого пошуку Тараса Шевченка, його особистісних пріоритетів визначає його як автора, який першочергово мислить образами. Так, підхід автора до вербальних творів логічно продовжує його живописну та графічну творчість з усіма її специфічними характеристиками. Власне, композиція твору, специфіка епітетів та метафор також є ближчими до образотворчих практик, аніж до побудови не орієнтованого на візуалізаційний компонент тексту.

Історичний аспект поеми «Сон» аналізує у своєму дослідженні Л. Мацько. Суголосно концепціям М. Кашуби автор послідовно здійснює паралелі з соціально-політичним аспектом, акцентує на гротескному вимірі символіки образів та наголошує на ремінісценціях композиційної структури «Пекла» Данте [1]. У той час, як виразна схильність автора до мотивів з виразним звучанням на рівні візуальної виразності практично не розглядається.

Проблематика наративності також аналізується у статті О. Ткачука. Відзначимо увагу цього автора до встановлення оригінальних інтенцій та пошуку коректних засобів відтворення емоційно-емпатичного компонента. Так, автор вказує, що «Прозріти, розкрити, осягнути цю правду, справжню суть царизму, «комедію» його буття — головна інтенція твору Шевченка. Наративну своєрідність, живий потік почуттів виражують ліричні композиційні одиниці вислову, зокрема монологи-зізнання, монологи-інвективи, монологі-роздуми над онтологічними проблемами буття» [6]. Однак як і попередні автори, О. Ткачук практично не звертається до проблематики впливу на образну мову

візуальних практик, а символіку розглядає, фактично, виключно у суспільно-політичному ракурсі.

Дослідження передбачає аналіз соціокультурних передумов появи поеми Т. Шевченка «Сон», їхньої ролі у встановленні нових векторів творчого розвитку митця. Окрім того, вагомим для комплексного аналізу проблематики є встановлення ремінісценцій класичних та актуальних творів світової і української літератури й художньої культури, які саме наслідки для подальшого розвитку творчих стратегій Т. Шевченка мали сформовані символи, композиційні підходи, а також яким чином написання тексту визначило особливості біографії автора.

Наукова новизна сформована на базі відсутності комплексного дослідження поеми «Сон» Тараса Шевченка у контексті актуалізації творчих стратегій, орієнтованих на синтез візуальної та вербальної складових у композиції та образно-символічній мові, а також ролі твору у формуванні вектора авторського становлення.

У процесі здійснення аналізу твору варто відзначити передусім передумови появи тексту, а також хронологію подій, пов'язаних з написанням і подальшим резонансом тексту у суспільно-політичній ситуації. Так, відомо, що у лютому 1847 р. Тарас Шевченко вирушив на Чернігівщину, збираючи тексти, що мали увійти в друге видання «Кобзаря» (передмова написана 8 березня 1847 р.). Однак, надалі події отримали радикальний вимір і за доносом автор опинився спочатку під арештом, а потім на заслання у статусі політичного злочинця, якому цар Микола I особисто заборонив писати і малювати (у своєму «Журналі» Т. Шевченко записує таке: «Август-язычник, ссылая Назона к диким гетам, не запретил ему *писать и рисовать*. А христианин Н[иколай] запретил мне то и другое. Оба палачи. Но один из них палач-христианин! И христианин девятнадцатого века, в глазах которого выросло огромное государство в мире, выросло на началах Христовой заповеди. Флорентинская республика — полудикая, иступленная средневековая христианка, но все-таки как материальная христианка она поступила с своим строптивым гражданином Дантом Альгери. Боже меня сохрани от всякого сравнения себя с этими великомучениками и светочами человечества. Я только сравниваю материального грубого язычника и полуозаренную средневековую христианку с христианином девятнадцатого века») [8].

Справжньою ж передумовою такого розвитку подій стала не участь у Кирило-Мефодійовському товаристві, а написання поеми «Сон» (1844 р.), яка стала результатом першої за 15 років подорожі Україною [3].

Відзначимо, що, на нашу думку, специфіка подачі твору була обрана цілком закономірно Тарасом Шевченком як художником, адже сон, як форма, дозволяла йому малювати більше або менше, і тільки те, що схвилювало його до краю душі. Фактично можна стверджувати, що ціна поеми «Сон» — це десять років і два місяці життя Т. Шевченка, проведеного на засланні у складних умовах. Оскільки без додаткових клопотань віце-президента академії мистецтв гравера Ф. Толстого та його дружини графині А. Толстої Т. Шевченкові невідомо скільки ще б довелося провести часу на засланні. Адже відомо, у маніфесті про амністію з нагоди коронації Олександра II були зазначені і М. Костомаров та П. Куліш, які теж брали участь у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, однак за неперевіреною інформацією прізвище Т. Шевченка зі списку особисто викреслила Олександра Федорівна.

У контексті ж безпосереднього аналізу тексту, специфіки його композиційних структур та символічно-метафоричної мови варто зауважити, що можна встановити декілька джерел ремінісценцій, базових для побудови. Безперечно, однією з базових є традиція української поезії соціально-побутового та героїчного характеру, однак вона поєднується з виразним введенням цитат, образів і алюзій на сакральні мотиви та тексти богослужбового характеру (переважно поданих у не коректній формі, що теж свідчить про схильність автора до гротескування. Так цитата-епіграф використана частково, внаслідок чого відбувається деформація контексту, образ раю поєднується з переживанням стану алкогольної інтоксикації тощо). Відповідно, в окремих аспектах твору також можна стверджувати про присутність певної амбівалентності сталих понять, де антитези Раю і пекла не завжди відповідають ustalеним уявленням про зазначені категорії [3].

Разом з тим, автор звертається до алюзій на твори Григорія Сковороди, з його специфічним алегоризмом та образною мовою, що, зокрема, стосується першої текстами «Сну» [1]. Аналізуючи специфіку тексту варто також вказати, що автор звертається до чергування образів, позначених наголошенням візуальної з мотивами суто вербального, або ж аудіального виміру. Такий підхід автора свідчить про побу-

дову симультанного образу, який формує візуально виразну структуру у свідомості реципієнта.

Зокрема, автор при означенні простору, де відбувається політ головного героя, вказує на превалювання зеленого кольору у просторі, детальних тонально-колористичних особливостях простору на різних стадіях сходу сонця, кольору неба, хмар. Також відзначимо, що присутність прикметників, що позначають колір та світло (освітленість) у їхньому конкретно-матеріальному, а не метафоричному вимірі у більшості випадків пов'язаний з характеристиками ідилічних пейзажів або ж персонажів позитивно-алегоричного характеру («біла пташка»), позбавлених інфернально-гротескної складової.

Тільки в трьох випадках автор застосовує колористичну характеристику для позначення негативних інтонацій землі («Земля чорніє»), туману («Над ним хмарою чорніє / Туман тяжкий») та метафоричної орди («Та по всьому небу орду розпусти. / Нехай чорніє, червоніє») [7]. Водночас, відзначимо схильність автора до введення елементів конкретизації особливостей звукового наповнення середовища, що теж свідчить про прагнення створити синтетичний образ, який у жодному разі не варто обмежувати текстологічним виміром, про що ми зазначали [5]. У контексті побудови композиції за характеристиками візуальності, аудіальності та вербальності можемо відзначити присутність певного чергування. Так, тільки після завершення чіткого окреслення візуальних характеристик простору автор переходить до емоційно-емпатичного рівня текстового опису подій та персонажів.

Разом з тим, відзначимо, що певні ремінісценції творчості знакового представника романтизму — Франсіско Гойї, зокрема його відомого графічного листа «Сон розуму породжує чудовиськ» (з серії «Капрічос»), що також міг стати плацдармом для творчої стратегії Т. Шевченка у формуванні композиції та стилістики поеми, яку сам автор трактував як «комедію». Цьому також сприяє виразне поєднання образу сплячого з совою, адже як у роботі Ф. Гойї, так і в поемі Т. Шевченка сова виступає супутником нічного видіння. Власне тому специфіка поеми передбачала, зокрема, гротескно-карикатурні описи, застосовані Т. Шевченком щодо імператорської родини, а також їхнє включення у макабрично-фантазмагоричний хронотоп твору зумовили

апофеоз дій репресивного апарату держави, що призвело до десятирічного перебування Шевченка на засланні. Відзначимо, що саме специфіка цього тексту стала причиною і для введення у вирок сумновідомої формули «писати і малювати».

Загалом, роль вивчення побудови композиційних елементів та символічної мови у поемі «Сон» Т. Шевченка є актуальною для здійснення образно-тематичних пошуків у сучасному творчому процесі. Зокрема варіювання колористичних та світлових описів є джерелом візуальної виразності вербальної складової, яка у цілісності набуває якісно нового виміру. Відзначимо також увагу автора до побудови синтетичного образу, де присутні не тільки візуальні та текстові образи, але й звернення до детальних описів звукових характеристик простору, що забезпечує цілісність та якість сприйняття тексту реципієнтом. Окрім того, специфіка мистецької практики Т. Шевченка, застосована у цьому тексті, може на рівні методології бути застосована сучасними художниками та графіками для здійснення візуалізації вербальних структур, а також у контексті осмислення засад трансформацій та внесення ременісценцій творчості інших авторів.

1. Мацько Л. Візія історії України через стилістичну структуру комедії «Сон» Тараса Шевченка / Л. Мацько // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). — Вип. 5 : зб. наукових праць / за ред. академіка Л.І. Мацька. — Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2014. — С. 29—37.
2. Анцибор Д. Ремінісценції оніричного фольклору в поемі «Сон» Тараса Шевченка. — Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/10/27.pdf>.
3. Бойцун І. Поема «Сон» («У кожного своя доля») та «Енеїда» Івана Котляревського: інваріанти світобудови. — Режим доступу: [http://www.visnyk-filolog.uzhnu.edu.ua/uploads/articles/2014/628_poema_son_\(u_vsyakogo_svoya_dolya\)_tarasa_Shevchenka.pdf](http://www.visnyk-filolog.uzhnu.edu.ua/uploads/articles/2014/628_poema_son_(u_vsyakogo_svoya_dolya)_tarasa_Shevchenka.pdf).
4. Кашуба М. Сатира Тараса Шевченка як вияв романтичної іронії. — Режим доступу: <http://doxa.onu.edu.ua/Doxa1/70-72.pdf>.
5. Кривда Н. Сон як семіотичне вікно. — Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/filosofija_politologija/articles/The_dream_of_semiotic_window_17408.pdf.
6. Качук О. Медіальний наратив поєми «Сон» Тараса Шевченка. — Режим доступу: nbuv.gov.ua/j-pdf/Shs_2011_13_22.pdf.
7. Шевченко Т. Сон. — Режим доступу: <http://poetry.uazone.net/kobzar/son.html>.

7. Шевченко Т. Щоденник. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev501.htm>.

Vasyl Semeniuk

TARAS SHEVCHENKO'S POEM "SON": SOCIAL CULTURAL BACKGROUND OF FORMATION OF A NEW AUTHOR'S CREATIVE PARADIGM

The article discusses the sociocultural prerequisites of T. Shevchenko's poem «Dream» and said the role of the work in establishing of new vectors of creative development of the artist. In particular, significant attention paid to the definition of composite structure features of the poem «Dream», establishing reminiscences of classic and current works of world and Ukrainian literature and culture. Specificity of subjective and objective factors which were to form the basic symbols of individual motives and characteristics of structuring stories in text is analyzed. The features of ethical and aesthetic interpretation of key personnel poem «Dream» and socio-political dimension text of the poem and the factors that led to the emergence of these reasons are disclosed. Also it is considered semantics shaped structures of the poem «Dream» and their relationship with actual creative research of T. Shevchenko in this period. It is determined what specific consequence for the further development of T. Shevchenko's creative strategies has been made by formed symbols and compositional approaches.

Keywords: poem, song, symbolic images, creative quest, reminiscences.

Василь Сэмэнюк

ПОЭМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА "СОН": СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ФОН ФОРМИРОВАНИЯ НОВОЙ АВТОРСКОЙ ТВОРЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ

В статье рассмотрены социкультурные предпосылки появления поэмы Тараса Шевченко «Сон» и роль указанного произведения в формировании новых векторов творческого развития художника. В частности, весомое внимание уделено определению особенностей композиционной структуры поэмы, установлению реминисценций классических и актуальных произведений мировой и украинской литературы и художественной культуры. Проанализирована специфика субъективных и объективных факторов, ставших базовыми для формирования символики, как отдельных мотивов, так и особенностей структурирования сюжетов в тексте. Выявлены особенности этико-эстетической трактовки основных персонажей поэмы «Сон» и общественно-политическое измерение текстовой части поэмы, факторы, обусловившие появление указанных мотивов. Также рассмотрено семантику образных структур поэмы «Сон» и их взаимосвязь с актуальными творческими поисками Т. Шевченко в указанный период. Определено, какие именно последствия для дальнейшего развития творческих стратегий Т. Шевченко имели сформированные символы и композиционные подходы.

Ключевые слова: поэма, композиция, символика образов, творческие поиски, реминисценции.